

فرایند اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران و نحوه‌ی استفاده‌ی آنان از منابع اطلاعاتی الکترونیکی، چاپی و انسانی

زاهد بیگدلی: استاد گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول) bigdelizahed20@gmail.com

شبنم شاهینی: کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی و کتابدار موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان.

نرگس شاه‌کرمی: دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز.

زهرا چالیک: دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز.

چکیده

دریافت: ۹۳/۰۴/۲۱

ویرایش: ۹۴/۰۲/۲۱

پذیرش: ۹۴/۰۳/۱۰

زمینه و هدف: هدف پژوهش حاضر شناسایی فرایند اطلاع‌یابی و چگونگی اولویت‌دهی و استفاده‌ی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز از منابع اطلاعاتی و شناسایی نقش برخی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دانشجویان در فرایند اطلاع‌یابی و استفاده از منابع اطلاعاتی است.

روش: این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است که به روش پیمایشی و با بررسی رفتار اطلاع‌یابی ۲۹۸ نفر که به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای نسبی انتخاب شدند، انجام شد. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته است که پس از تعیین روایی و پایایی آن، به صورت حضوری میان دانشجویان توزیع و سپس گردآوری شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از آمار توصیفی و استنباطی با کمک نرم‌افزار SPSS استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد که دانشجویان به ترتیب از منابع الکترونیکی، چاپی، و انسانی برای "رفع نیازهای اطلاعاتی" و برای "روزآمدسازی اطلاعات" خود بهره می‌برند، اگرچه دانشجویان برای رفع نیازهای اطلاعاتی خود از میان منابع انسانی ابتدا با متخصصان مشورت می‌کنند، ولی برای روزآمدسازی اطلاعات خود، ابتدا به همکلاسی‌ها و دوستان خود مراجعه می‌کنند. دانشجویان به طور متوسط هفته‌ای ۲۵/۱۱ ساعت از اینترنت استفاده می‌کنند. اکثر افراد مورد بررسی معتقدند که فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کاهش مراجعه آنان به کتابخانه نقش داشته است. آنان از کتابداران در مرحله‌ی نخست برای جایابی کتاب‌ها یا اسناد و جست‌وجوی اطلاعات کمک می‌طلبند. دانشجویان در فرایند اطلاع‌یابی با مشکلاتی مانند پراکندگی اطلاعات در مکان‌های بسیار مختلف، گران بودن تهیه منابع اطلاعاتی، و موجود نبودن آخرین اطلاعات مواجه هستند.

نتیجه‌گیری: علی‌رغم تأثیر فناوری‌های جدید بر میزان مراجعه حضوری دانشجویان به کتابخانه‌های دانشگاهی، تمام انواع منابع اطلاعاتی همچنان مورد استفاده‌ی دانشجویان است. تنوع اهداف جست‌وجوی اطلاعات عاملی در تعیین نوع منبع اطلاعاتی است و دانشجویان با مدنظر قرار دادن نوع نیاز و شرایطی که در آن قرار دارند، نوع منبع اطلاعاتی را مشخص کرده و از آن استفاده می‌نمایند.

کلیدواژه‌ها: رفتار اطلاع‌یابی، منابع اطلاعاتی، دانشجویان تحصیلات تکمیلی، نیازهای اطلاعاتی

مقدمه

اطلاعاتی^۱ و به ویژه فرایند اطلاع‌یابی^۲ است. رفتار اطلاع-یابی، خود از نیاز اطلاعاتی نشأت می‌گیرد و نیاز، باعث ایجاد انگیزه برای اطلاع‌یابی می‌گردد. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی که به سرعت در حال پیشرفت و متحول ساختن خدمات و نظام‌های اطلاع‌رسانی هستند، رفتار اطلاع‌یابی افراد را نسبت به شیوه‌های سنتی جست‌وجو و بازیابی اطلاعات به طور کامل دگرگون ساخته‌اند. بر همین اساس و بنا به ضرورت شناخت رفتار اطلاع‌یابی کاربران، به خصوص با توجه به غلبه‌ی تدریجی منابع اطلاعاتی الکترونیکی در محیط‌های دانشگاهی و علمی،

اطلاعات و استفاده از آن همواره از مسائل مهم و جزء جدایی‌ناپذیر زندگی انسان در طول تاریخ تمدن بشر بوده و انسان برای کسب آگاهی و شناخت محیط پیرامون خود به منظور سازگاری با آن نیازمند اطلاعات بوده است. بنابراین انسان همواره درصدد برآمده است تا با جست‌وجوی اطلاعات و رفع نیازهای اطلاعاتی خود، ضمن افزودن به دانش و آگاهی خویش، زندگی خود را بهتر کند. در این میان آنچه اهمیت دارد، دسترسی سریع به اطلاعات کامل و دقیق بر اساس نیاز واقعی به اطلاعات است. بنابراین شناخت کاربران و نیازهای اطلاعاتی آنان به منظور رفع این نیازها از اهمیت بسیاری برخوردار است و از موضوعات مهم حوزه‌ی رفتار

1. Information behavior (IB)

2. Information-seeking process

کدام است؟

پرسش چهارم: اولویت موانع و مشکلات در فرایند اطلاع‌یابی از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز کدام است؟

پرسش پنجم: اولویت دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز درباره سودمندی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی موجود در کتابخانه چیست؟

پرسش ششم: نقش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کاهش مراجعه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز به کتابخانه چیست؟

پرسش هفتم: اولویت دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز در درخواست کمک از کتابداران در فرایند اطلاع‌یابی چیست؟

پیشینه‌ی پژوهش

اگرچه نویدی (۱۳۸۶) رفتار اطلاع‌یابی را مطالعه‌ی رفتار جست‌وجوگران در فرایند اطلاع‌یابی و در تعامل با نظام‌های اطلاعاتی تعریف می‌کند، اما در طول تاریخ بشر و به‌ویژه در دوران قبل از پیدایش خط و چاپ، «انسان» همواره از منابع مهم اطلاع‌یابی بشر بوده است. اهمیت این منبع اطلاعاتی امروزه حتی در مجامع علمی نیز انکارناپذیر است، در حالی که تحقیقات حوزه‌ی رفتار اطلاع‌یابی، کم‌تر به عامل انسانی پرداخته است، به گونه‌ای که حتی در تعریف ویلسون^۳ (۲۰۰۰) از رفتار اطلاع‌یابی، این امر مورد غفلت واقع شده است. وی می‌نویسد: رفتار اطلاع‌یابی عبارت است از: اطلاع‌یابی هدفمند در نتیجه‌ی نیاز، برای رسیدن به یک هدف. در فرایند اطلاع‌یابی فرد ممکن است با نظام‌های دستی مانند روزنامه یا کتابخانه و یا با نظام‌های رایانه-محور مانند شبکه جهانی وب تعامل داشته باشد (ویلسون، ۲۰۰۰). در این تعریف از رفتار اطلاع‌یابی، به انسان به عنوان منبع اطلاعاتی اشاره‌ای نشده است. به همین دلیل، منظور کردن انسان به عنوان منبع اطلاعاتی یکی از وجوه متمایز پژوهش حاضر از سایر پژوهش‌های حوزه‌ی رفتار اطلاع‌یابی است. در ادامه نتایج مهم برخی از پژوهش‌های مرتبط با پژوهش حاضر، ذکر می‌شود.

در ایران از سال ۱۳۵۴ رفتار اطلاع‌یابی پژوهشگران و کاربران مورد توجه واقع شده است. اما از سال ۱۳۷۰ مطالعه‌ی رفتار اطلاع‌یابی به تدریج به حوزه‌های مختلف علمی وارد

پژوهشگران حاضر در صدد برآمدند تا به چگونگی تعامل دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترای دانشگاه شهید چمران اهواز با منابع الکترونیکی، منابع چاپی، و منابع انسانی، و هم-چنین تعیین موانع موجود در فرایند اطلاع‌یابی آنان پردازند، تا تصویر روشن‌تری از وضعیت موجود ارائه دهند و راه را برای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان خدمات اطلاعاتی در دانشگاه هموارتر سازند.

در زمینه اطلاع‌یابی دانشجویان تاکنون تحقیقات زیادی انجام شده است، اما تعداد تحقیقات مرتبط با دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز بسیار اندک است، و با توجه به ظهور فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی در کتابخانه-های دانشگاهی، ضرورت پرداختن به جنبه‌های مختلف رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان و تغییرات حاصله در آن، واجد اهمیت است. مسأله اصلی پژوهش حاضر این است که اولویت انتخاب منابع اطلاعاتی توسط دانشجویان تحصیلات تکمیلی این دانشگاه در فرایند اطلاع‌یابی برای «رفع نیازهای اطلاعاتی» و نیز «روزآمدسازی اطلاعات» چگونه است. در همین راستا، هدف اصلی پژوهش حاضر، شناسایی فرایند اطلاع‌یابی و چگونگی اولویت‌دهی و استفاده‌ی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز از منابع اطلاعاتی و شناسایی نقش برخی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دانشجویان در فرایند اطلاع‌یابی و استفاده از منابع اطلاعاتی است. اهمیت تحقیق کنونی در این است که یافته‌های آن می‌تواند تصویر روشنی از اولویت منابع اطلاعاتی مورد استفاده ارائه دهد. هم‌چنین، با کسب شناخت بهتر و دقیق‌تر از رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان رهنمودهایی برای دست-اندرکاران از جمله کتابداران ارائه دهد تا آنان بتوانند به ارائه خدمات بهتر، بیش‌تر و متنوع‌تر اقدام نمایند.

پرسش‌های پژوهش

پرسش اول: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز کدام یک از منابع اطلاعاتی سه‌گانه (انسانی، الکترونیکی و چاپی) را برای رفع نیازهای اطلاعاتی خود ترجیح می‌دهند؟

پرسش دوم: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز کدام یک از منابع اطلاعاتی سه‌گانه (انسانی، الکترونیکی و چاپی) را برای روزآمدسازی اطلاعات خود ترجیح می‌دهند؟

پرسش سوم: اهداف اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز در فرایند اطلاع‌یابی

3. Wilson

شد و بیش از همه مورد توجه پژوهشگران رفتار اطلاع‌یابی در حوزه‌ی علوم پزشکی قرار گرفت (اعظمی و داورپناه، ۱۳۹۲).

یافته‌های پژوهش کربلاآقایی کامران و رضایی شریف‌آبادی (۱۳۸۸) نشان داد که ۴۰/۳۵٪ از پژوهش‌ها به بررسی رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی پرداخته‌اند. اعظمی و داورپناه (۱۳۹۰) دریافتند که پرستاران برای رفع نیازهای اطلاعاتی خود به همکاران اتکاء دارند و به منابع الکترونیکی کم توجه هستند. آنان در تحقیق دیگری در سال ۱۳۹۲ به این نتایج رسیدند که کتاب بیشترین میزان استفاده را در رفع نیازهای اطلاعاتی دارد و در میان منابع الکترونیکی، اینترنت با استقبال بیشتری روبه‌رو شده است. هم‌چنین اولویت‌های استفاده از منابع اطلاعاتی و هم‌چنین رفتار اطلاع‌یابی در بین گروه‌های مختلف به نوعی با یکدیگر تفاوت دارد. احمدی و یاری (۱۳۹۳) در مرور پژوهش‌های انجام شده در ایران به این نتیجه رسیدند که حدود ۳۴٪ از تحقیقات در این حوزه به اعضای هیأت علمی، حدود ۱۷٪ به دانشجویان، و حدود ۱۴٪ به سایر پژوهشگران اختصاص دارد.

بررسی متون نشان می‌دهد که مهم‌ترین هدف دانشجویان از اطلاع‌یابی، انجام کارهای آموزشی (جوکار و نعیمی، ۱۳۸۷؛ قوام، ۱۳۹۰؛ معماری‌باشی و زمانی میاندشتی، ۱۳۹۲؛ وقاص جاوید و بهاتی، ۲۰۱۳) و مهم‌ترین هدف استفاده از اینترنت و منابع الکترونیکی، انجام فعالیت‌های پژوهشی و روزآمد کردن اطلاعات تخصصی است (واعظی و نورافروز، ۱۳۸۷).

پژوهش‌های جوکار و نعیمی (۱۳۸۷)، نادری، شعبانی، و عابدی (۱۳۸۹) جلالی دیزجی و پروینی (۱۳۹۰) و صمیمی - نژاد و زندیان (۱۳۹۱)، سیفی ملکی و عگبیهی (۱۳۹۲) نشان داد که رفتار اطلاع‌یابی در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشکده‌ها و گروه‌های آموزشی مختلف با یکدیگر متفاوت است، و هر کدام از گروه‌های مختلف از ابزارها و مهارت‌های گوناگونی برای دستیابی به اطلاعات مورد نیاز خود استفاده می‌کنند.

یکی دیگر از متغیرهای مورد مطالعه در فرآیند اطلاع‌یابی جنسیت است، که پژوهشگران نتایج بسیار متنوع و متفاوتی را گزارش کرده‌اند. استین رووا و شوشول^۴ (۲۰۰۷) دریافتند که زنان تجربه‌ی کم‌تری در استفاده از منابع الکترونیکی دارند و بیش‌تر از مردان از کمک کتابداران بهره می‌گیرند. استفاده از اینترنت به عنوان نخستین منبع اطلاعاتی در مردان تا اندازه‌ای بیش‌تر از زنان است. هالدر، ری، و

چاکرابارتی^۵ (۲۰۱۰) در دانشگاه‌های بنگال غربی در هندوستان در بیشتر ابعاد رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان تفاوت‌های معنی‌داری در ارتباط با جنسیت مشاهده کردند؛ زنان در تمام ابعاد جست‌وجوی اطلاعات به جز تنوع جست‌وجو، نمره بالاتری نسبت به مردان کسب کردند. نتایج تحقیق مغفرت و استاک^۶ (۲۰۱۰) نشان داد که حداقل در انتخاب منابع جست‌وجو، و رضایت از منابع و نتایج حاصله تفاوت معنی‌داری بین زنان و مردان دیده می‌شود. لیم و کوان^۷ (۲۰۱۰) دریافتند که دانشجویان مرد به دفعات بیش‌تر از زنان از ویکی‌پدیا استفاده می‌کنند. مردان در ارتباط با کیفیت اطلاعات و ویکی‌پدیا نسبت به زنان، تجربه مثبت‌تری دارند. در پژوهشی توسط اک^۸ (۲۰۱۳) در زمینه‌ی اطلاعات سلامت در کشور فنلاند، نتایج نشان داد که زنان علاقه بیش‌تری به جست‌وجوی اطلاعات سلامت دارند و بسیار فعال‌تر از مردان هستند.

مرور پیشینه نشان می‌دهد که اکثر دانشجویان ایرانی از موتورهای جست‌وجو، بیش‌تر از راهنماهای موضوعی و ابرموتورهای جست‌وجو جهت بازیابی اطلاعات و کسب اطلاعات روزآمد استفاده می‌کنند (ملکیان، ۱۳۸۷؛ طهماسبی لیمونی، ۱۳۸۱؛ لطیفی و عصاره، ۱۳۸۹؛ درزی، ۱۳۹۰؛ کیانی خوزستانی، ۱۳۹۰؛ رضوانی و اسلامی، ۱۳۹۱). این در حالی است که، در استفاده از اینترنت برای رفع نیازهای اطلاعاتی، دانشجویان با مواردی از جمله کمبود منابع، مشکل در دستیابی به اطلاعات از اینترنت، و نیاز به آموزش مواجه هستند (ملکیان، ۱۳۸۷؛ طهماسبی لیمونی، ۱۳۸۱؛ کیانی خوزستانی، فامیل روحانی و نصیرنژاد علیشاه، ۱۳۹۰). در همین راستا، دانشجویان با استفاده از کارگاه‌های آموزشی می‌فهمند که چگونه دامنه‌ی موضوع را محدود کنند، به اطلاعات دست یابند و از آن در فرایند پژوهش استفاده نمایند (پریخ، ارسطوپور و نادری، ۱۳۹۰).

با وجود گسترش مستمر منابع الکترونیکی، منابع دیگر از جمله منابع چاپی هم‌چنان از جایگاه مهمی در رفع نیازهای اطلاعاتی افراد برخوردارند. ملکیان (۱۳۸۷)، عبادی فرد آذر، اسکروچی، کاهویی و ابوالحسنی (۱۳۸۹)، و جولاهی، طباطبایی، و خادمی کلانتری (۱۳۹۰)، وقاص جاوید و بهاتی (۲۰۱۳) کتاب‌های درسی و نشریات ادواری را بیش‌ترین منابع چاپی مورد استفاده توسط دانشجویان برای جست-

5. Halder, Ray, & Chakrabarty

6. Maghfèrat & Stock

7. Lim & Kwon

8. Ek

4. Steinerová & Šušol

وجوی اطلاعات دانسته‌اند.

دسترسی به متن کامل برخی منابع (جوکار و نعیمی، ۱۳۸۷؛ پروینی و جلالی دیزجی، ۱۳۸۹)، کمبود کتب تألیفی (فرهادی و منصوریان، ۱۳۹۳)، معتبر نبودن برخی سایت‌های موضوعی (پروینی و جلالی دیزجی، ۱۳۸۹)، و عدم آشنایی با منابع تخصصی موجود (قوام، ۱۳۹۰)، فقدان مهارت‌های استفاده از پایگاه‌های اطلاعات علمی و درک و کاربرد مفاهیم جست‌وجوی پیشرفته اطلاعات، پایگاه‌های اطلاعاتی استنادی و پایگاه‌های اطلاعاتی تمام‌متن، و کتابخانه‌های دیجیتال (مهدیان، شهبازی و نیک نژاد، ۱۳۹۱).

جمع‌بندی مطالب پیشین دو نکته را روشن می‌سازد: اول این که، با وجود توسعه‌ی روزافزون استفاده از منابع اطلاعاتی الکترونیکی، استفاده از منابع چاپی و انسانی همچنان تداوم دارد، اما عامل انسانی در این تحقیقات مورد غفلت واقع شده است. نکته دوم این که، در فرایند اطلاع‌یابی عوامل مختلفی از جمله ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دخالت دارند و موجب بروز تفاوت در رفتار اطلاع‌یابی افراد و گروه‌ها می‌شوند. در همین راستا، پژوهش حاضر درصدد برآمد تا رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز را بررسی کند، و اولویت دانشجویان در استفاده از منابع اطلاعاتی الکترونیکی، چاپی و انسانی را مشخص نماید. این پژوهش همچنین تلاش می‌نماید تا نقش برخی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی در فرایند اطلاع‌یابی و استفاده از منابع اطلاعاتی را دریابد.

روش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است که به روش پیمایشی انجام شده است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته است که بر اساس مطالعه متون مرتبط و از طریق استخراج مفاهیم کلیدی در مقالات ویلسون (۲۰۰۰)، ایس، کاکس و هال^{۱۳} (۱۹۹۳) و کتاب‌های نظریه‌های رفتار اطلاعاتی (۱۳۸۷) و جست‌وجوی اطلاعات: بررسی تحقیقات درباره‌ی اطلاع‌یابی، نیازهای اطلاعاتی، و رفتار اطلاع‌یابی، اثر دونالد کیس^{۱۴} (۲۰۰۷) شکل گرفته است. پرسشنامه از دو قسمت شامل اطلاعات جمعیت‌شناختی و سؤالات مربوط به پرسش‌های اصلی پژوهش تشکیل شده است. بخش دوم پرسشنامه متشکل از قسمت‌های زیر است: ۱۰ پرسش در

عامل انسانی نیز همواره منبعی مهم برای کسب اطلاعات بوده است؛ سوختانلو، موحد و رضوانفر (۱۳۸۹) دریافتند که دانشجویان در مقطع تحصیلی کارشناسی و کارشناسی ارشد معمولاً به دانشجویان سال‌های تحصیلی بالاتر به عنوان اولویت اول برای کسب اطلاعات مراجعه می‌کنند. این در حالی است که اعضای هیأت علمی، اولویت اول را از لحاظ درجه اهمیت منابع اطلاعاتی برای دانشجویان داشته‌اند. در پژوهش کاهویی و علایی (۱۳۹۱) معلوم شد که برای دانشجویان پرستاری منابع انسانی، بیش‌ترین منابع اطلاعاتی هستند که روزانه توسط دانشجویان مورد استفاده قرار می‌گیرند. کرینز، مادون، و فالتون^۹ (۲۰۰۴) دریافتند که رفتار اطلاع‌یابی استادان بر رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان تأثیر دارد. جرج، برایت، هرلبرت، لینک، سینت کلیر، و استین^{۱۱} (۲۰۰۶) نیز دریافتند که دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه کارنگی ملون آمریکا اغلب تحقیق خود را با صحبت با استادان خود شروع می‌کنند، تا استادان منابع مناسب را به آنان توصیه کنند یا در اختیارشان بگذارند. هم‌کلاسی‌ها و دوستان نیز کمک می‌کنند تا فعالیت‌های تحقیقاتی دانشجویان شکل بگیرد و کارکنان کتابخانه دانشجویان را در پیدا کردن منابع راهنمایی می‌کنند. ان واگوو^{۱۱} (۲۰۱۲) در کشور نیجریه به این نتیجه دست یافت که دانشجویان از منابع انسانی استفاده می‌کنند. نتایج تحقیق کاتالانو^{۱۲} (۲۰۱۳) نیز نشان داد که دانشجویان تحصیلات تکمیلی قبل از هر کس دیگری با استادان خود مشورت می‌کنند.

از جمله مشکلات مورد اشاره در رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: نبود اطلاعات یا منابع اطلاعاتی، و موجود نبودن منابع اطلاعاتی در کتابخانه (طاهرزاده موسویان، رجبی، بیگدلی، ۱۳۹۰؛ فرهادی و منصوریان، ۱۳۹۳)، روزآمد نبودن منابع موجود، سرعت پایین اینترنت، و قطع اشتراک مجلات و پایگاه‌های الکترونیکی از طرف دانشگاه (پروینی و جلالی دیزجی، ۱۳۸۹؛ قوام، ۱۳۹۰؛ فرهادی و منصوریان، ۱۳۹۳؛ جولاهی، طباطبایی، و خادمی کلانتری، ۱۳۹۰؛ وقاص جاوید و بهاتی، ۲۰۱۳)، عدم آشنایی دانشجویان با شیوه‌های جست‌وجوی اطلاعات و روش تحقیق (پروینی جلالی دیزجی، ۱۳۸۹؛ طاهرزاده موسویان، رجبی، و بیگدلی، ۱۳۹۰؛ فرهادی و منصوریان، ۱۳۹۳)، عدم

13. Ellis, Cox & Hall

۱۴. Case. این اثر توسط زاهد بیگدلی و همکاران به فارسی ترجمه شده و در سال ۱۳۹۳ توسط دانشگاه شهید چمران به چاپ رسیده است.

9. Kerins, Madden, and Fulton

10. George, Bright, Hurlbert, Linke, St. Claire, & Stein

11. Nwagwu

12. Catalano

غیرپارامتریک رتبه‌ای فریدمن و تحلیل واریانس چند متغیره (MANOVA) استفاده شده است.

یافته‌ها

یافته‌های جمعیت‌شناختی

به منظور مقایسه‌ی گروه‌های مختلف دانشجویان با توجه به برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی از نظر متغیرهای اصلی پژوهش، از آزمون تحلیل واریانس چند متغیره (مانوا) استفاده شد، که نتایج آن در ادامه ارائه می‌شود. قبل از آزمون مانوا، آزمون همگنی یا برابری واریانس لوین انجام شد که مشخص شد نتیجه آزمون معنی‌دار نیست. در مقایسه‌ی دانشجویان مجموعه‌های چهارگانه‌ی آموزشی علوم انسانی، علوم پایه، فنی-مهندسی، کشاورزی و علوم آب، از نظر استفاده از منابع اطلاعاتی انسانی، الکترونیکی و چاپی برای «رفع نیازهای اطلاعاتی»، فقط در استفاد از منابع «انسانی» تفاوت معنی‌داری مشاهده شد. این قسمت از یافته‌های تحقیق حاضر با یافته‌های ان واگوو (۲۰۱۲) در دانشگاه ایبادان نیجریه همخوانی دارد، اما با یافته‌های پژوهش نادری، شعبانی، و عابدی (۱۳۸۹) مغایر است. آنان دریافتند که دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان بیش‌تر از منابع الکترونیکی استفاده می‌کنند. علت تفاوت ممکن است ناشی از حضور دوره‌های آموزش مجازی در برخی رشته‌ها در دانشگاه اصفهان و میسر بودن زمینه برای استفاده بیشتر از منابع الکترونیکی در دانشگاه اصفهان باشد.

از نظر استفاده از منابع «انسانی» بین دانشجویان علوم انسانی و فنی-مهندسی تفاوت معنی‌داری وجود دارد. دانشجویان فنی-مهندسی با میانگین ۱۲/۶۶ نسبت به دانشجویان علوم انسانی با میانگین ۱۰/۲۷ از منابع اطلاعاتی انسانی شامل استادان و متخصصان موضوعی، بیش‌تر استفاده می‌کنند. دانشجویان فنی-مهندسی هم‌چنین از نظر استفاده از منابع انسانی با دانشجویان کشاورزی و علوم آب تفاوت معنی‌داری دارند. میانگین دانشجویان فنی-مهندسی ۱۲/۶۶ در برابر میانگین ۹/۴۳ برای دانشجویان کشاورزی و علوم آب است. در پژوهش‌های جوکار و نعیمی (۱۳۸۷)، جلالی دیزجی و پروینی (۱۳۹۰)، و صمیمی‌نژاد و زندیان (۱۳۹۱) نیز تفاوت در رفتار اطلاع‌یابی و روش‌های جست-وجوی اطلاعات در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشکده‌ها و گروه‌های آموزشی مختلف گزارش شده است. در مقایسه‌ی دانشجویان مجموعه‌های چهارگانه آموزشی از نظر مواجهه با موانع و مشکلات در فرایند اطلاع‌یابی، نیز تفاوت معناداری میان دانشجویان مشاهده شد. این یافته

مورد استفاده از اینترنت و کتابخانه با پاسخ‌های بلی/خیر یا چند گزینه‌ای. ۲۴ پرسش درباره‌ی میزان استفاده از منابع اطلاعاتی مختلف برای رفع نیازهای اطلاعاتی، ۱۷ پرسش درباره‌ی استفاده از روش‌های مختلف برای به‌روز ماندن اطلاعات علمی، ۶ پرسش در مورد هدف اصلی از جست-وجوی اطلاعات، ۱۸ پرسش درباره‌ی موانع و مشکلات جست‌وجوی اطلاعات، ۶ پرسش درباره‌ی روش‌های مورد استفاده برای تهیه مقاله، ۴ پرسش درباره‌ی نقش منابع الکترونیکی در گردآوری و استفاده از اطلاعات، ۵ پرسش در مورد عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده، ۷ پرسش درباره‌ی میزان سودمندی انواع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، ۸ پرسش در مورد میزان کمک دریافتی از کارکنان کتابخانه، و یک پرسش درباره‌ی میزان تأثیر فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی در کاهش مراجعه به کتابخانه، که پاسخ‌ها با طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای لحاظ شده‌اند. به‌علاوه، ۷ پرسش درباره‌ی فواصل زمانی استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، و ۳ پرسش در مورد قالب اطلاعات مورد نیاز (چاپی/الکترونیکی) به صورت طیف لیکرت ۶ گزینه‌ای در پرسشنامه منظور شده است.

برای تعیین روایی پرسشنامه از نظرات سه نفر از استادان گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و یک استاد از گروه روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز استفاده شد. برای تعیین پایایی، پرسشنامه میان ۶۰ نفر از دانشجویان تحصیلات تکمیلی به صورت تصادفی توزیع و پس از تکمیل گردآوری شد، این گروه از مطالعه اصلی کنار گذاشته شدند. آزمون آلفای کرونباخ برای ابزار گردآوری داده‌ها، پایایی ۰/۸۷ را نشان داد که حاکی از پایایی قابل قبول برای آن است.

جامعه پژوهش شامل دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترا ثبت نام شده در نیمسال دوم سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲ در دانشگاه شهید چمران اهواز است که طبق آمار دانشگاه حدود ۵۰۰۰ نفر هستند. بر اساس جدول کرجسی-مورگان، تعداد ۳۵۷ نفر از آنان به روش تصادفی نسبی به عنوان نمونه انتخاب شدند و پرسشنامه‌ها به صورت حضوری میان آنان توزیع شد. از این تعداد، ۳۲۶ پرسشنامه (۹۱٪) بازگشت داده شد. از میان پرسشنامه‌های بازگشتی، ۲۸ پرسشنامه‌ی مخدوش و ناقص کنار گذاشته شد و در نهایت تعداد ۲۹۸ پرسشنامه در تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه‌ی ۱۹ مورد استفاده قرار گرفتند. در این پژوهش، از آمار توصیفی فراوانی و درصد فراوانی، میانگین و انحراف معیار، و هم‌چنین از آمار استنباطی آزمون‌های

مهارت‌های اطلاع‌یابی، و آشنا بودن با منابع الکترونیکی رنج می‌برند و به همین علت بیش‌تر به همکاران خود اتکاء دارند. در پژوهش سال ۱۳۹۲ اعظمی و داورپناه تمام متون و مطالعات انجام شده درباره نیاز اطلاعاتی و رفتار اطلاع‌یابی در ایران مطالعه شد و پژوهشگران دریافتند که کتاب بیش‌تر از سایر منابع اطلاعاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. اختلاف موجود میان یافته‌های پژوهش حاضر با این پژوهش ممکن است ناشی از تفاوت میان دو جامعه (دانشجویان تحصیلات تکمیلی در تحقیق حاضر و جامعه دانشگاهی و غیردانشگاهی در تحقیق اعظمی و داورپناه) و گستره‌ی متون مورد مطالعه آنان از نظر تعداد جامعه، دوره‌های زمانی طولانی مورد مطالعه، و تنوع جوامع باشد.

پرسش دوم: یافته‌ها نشان می‌دهد که اولویت استفاده از منابع اطلاعاتی برای «روزآمدسازی اطلاعات»، به ترتیب منابع الکترونیکی با میانگین رتبه ۲/۹۷، منابع چاپی با میانگین رتبه ۱/۸۷ و منابع انسانی با میانگین رتبه ۱/۱۶ است. آزمون فریدمن نشان داد که تفاوت ترتیب رتبه‌ها از نظر آماری معنادار است ($p < 0/001$ و $df = 2$ و $\chi^2 = 426/008$). این یافته با یافته‌های جرج و همکاران (۲۰۰۶)، استین رووا و شوشول (۲۰۰۷)، جولاهی، طباطبایی، و خادمی کلانتری (۱۳۹۰) همخوانی دارد. به منظور تعیین اولویت دانشجویان در چارچوب هر یک از منابع اطلاعاتی سه‌گانه برای «روزآمدسازی اطلاعات» نیز از آزمون رتبه‌ای فریدمن استفاده شد. در ادامه، تجزیه و تحلیل بیش‌تری از پاسخ‌های داده شده به سؤال‌ها صورت گرفته است.

نتایج پرسش‌های اول و دوم پژوهش به طور خلاصه در جدول ۱ ارائه شده است تا امکان مقایسه آسان‌تر باشد. تحلیل یافته‌های مربوط به سؤال‌های اول و دوم نشان می‌دهد که دانشجویان به ترتیب از منابع الکترونیکی، منابع چاپی و سپس منابع انسانی (شامل استادان، متخصصان موضوعی، دوستان و همکلاسی‌ها و غیره) هم برای «رفع نیازهای اطلاعاتی» و هم برای «روزآمدسازی اطلاعات خود» استفاده می‌کنند. تنوع، گستره‌ی زیاد، تعداد منابع اطلاعاتی، و سرعت و سهولت زیاد استفاده از منابع الکترونیکی و نفوذ اینترنت در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی می‌تواند دلیل اصلی اختصاص دادن اولویت نخست به استفاده از منابع الکترونیکی توسط دانشجویان باشد. پرسش سوم: از میان ۶ هدف مورد پرسش، دانشجویان اهداف اطلاع‌یابی خود را به ترتیب به شرح زیر اعلام کردند:

هم‌چنین با یافته‌های ان واگوو (۲۰۱۲) هم‌سو است. وی به این نتیجه رسید که دانشجویان کارشناسی ارشد رشته هنر بیش‌تر از دانشجویان رشته مهندسی به کتابخانه و کتابداران مراجعه می‌کنند.

در مقایسه‌ی دانشجویان با توجه به جنسیت، در استفاده از منابع اطلاعاتی «انسانی» تفاوت معنی‌داری مشاهده شد. دانشجویان زن با میانگین ۱۱/۶۰ در مقایسه با دانشجویان مرد با میانگین ۱۰/۵۱ از منابع اطلاعاتی انسانی استفاده بیش‌تری می‌برند. دانشجویان زن هم‌چنین در مواجهه با موانع و مشکلات در فرایند اطلاع‌یابی به طور معنی‌داری در سطح ($P < 0/001$) از دانشجویان مرد متفاوتند، زنان با موانع و مشکلات بیش‌تری مواجه هستند. نقش جنسیت در کل رفتار اطلاعاتی و از جمله رفتار اطلاع‌یابی توسط پژوهشگران بسیاری مطالعه و نتایج آن مبنی بر وجود تفاوت در ابعاد مختلف رفتار اطلاع‌یابی گزارش شده است. از جمله می‌توان به پژوهش‌های استین رووا و شوشول (۲۰۰۷)، مغفرت و استاک (۲۰۱۰)، لیم و کوان (۲۰۱۰)، هالدر، ری، و چاکرابارتی (۲۰۱۲)، و اک (۲۰۱۳) در خارج از کشور، و پژوهش سوختانلو، موحد، و رضوانفر (۱۳۸۹) در داخل اشاره نمود.

یافته‌های مربوط به پرسش‌های پژوهش

پرسش اول: به منظور تعیین اولویت استفاده از منابع اطلاعاتی توسط دانشجویان برای رفع نیازهای اطلاعاتی خود، از آزمون رتبه‌ای فریدمن استفاده شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که دانشجویان به ترتیب منابع الکترونیکی با میانگین رتبه ۲/۸۳، منابع چاپی با میانگین رتبه ۲/۱۶ و منابع انسانی با میانگین رتبه ۱/۰۱ را ترجیح می‌دهند. تفاوت در رتبه‌ها از نظر آماری معنادار است ($p < 0/001$ و $df = 2$ و $\chi^2 = 513/932$). این یافته در راستای یافته‌های جرج و همکاران (۲۰۰۶)، استین رووا و شوشول (۲۰۰۷)، و جولاهی، طباطبایی، و خادمی کلانتری (۱۳۹۰) می‌باشد. اما با یافته‌ی اعظمی و داورپناه (۱۳۹۰ و ۱۳۹۲) همخوانی ندارد؛ پژوهشگران اخیر اظهار داشتند که جامعه‌ی مورد مطالعه آنان برای رفع نیازهای اطلاعاتی خود از کتاب بیش‌ترین استفاده را می‌نمودند. عدم همخوانی یافته‌های پژوهش حاضر با پژوهش اعظمی و داورپناه (۱۳۹۰) می‌تواند به این دلیل باشد که ماهیت کار پرستاران مورد مطالعه‌ی آنان، با دانشجویان متفاوت است. در ضمن، پرستاران از کمبود وقت، در دسترس نبودن منابع، مشغله کاری زیاد (و پر استرس)، فقدان

جدول ۱: اولویت‌بندی استفاده از منابع اطلاعاتی سه‌گانه.

منابع اطلاعاتی	رفع نیازهای اطلاعاتی	روزآمدسازی اطلاعات
الکترونیکی	۱. موتورهای جست‌وجو در اینترنت ۲. پست الکترونیکی ۳. مجلات پیوسته و پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته ۴. کتاب‌های الکترونیکی و وب‌سایت‌ها	۱. جدیدترین کتاب‌های الکترونیکی و پایگاه‌های اطلاعاتی ۲. دانلود کردن چکیده‌نامه‌ها و نمایه‌نامه‌ها ۳. پست الکترونیکی ۴. دانلود کردن شماره جدید مجلات الکترونیکی
چاپی	۱. گزارش‌های تحقیقاتی و پایان‌نامه‌ها ۲. کتاب‌های درسی چاپی ۳. چکیده‌نامه‌ها و نمایه‌نامه‌های چاپی ۴. جزوه‌ها	۱. کتاب‌های جدید چاپی ۲. مرور قفسه‌های کتاب فروشی‌ها و کتابخانه‌ها ۳. اسکن کردن شماره جدید مجلات چاپی ۴. مرور فهرست‌های ناشران
انسانی	۱. مشورت با افراد متخصص ۲. مشورت با همکلاسی‌ها و دوستان ۳. حضور در سمینارها و کنفرانس‌ها و کارگاه‌ها ۴. مشورت با کارکنان کتابخانه	۱. مشورت با همکلاسی‌ها و دوستان ۲. مشورت با افراد متخصص ۳. حضور در سمینارها و کنفرانس‌ها و کارگاه‌ها ۴. مشورت با کارکنان کتابخانه

دانشجو برای استفاده از منابع الکترونیکی و نداشتن دانش یا مهارت لازم دانشجو برای استفاده از منابع چاپی کتابخانه. آزمون فریدمن نشان داد که تفاوت بین رتبه‌ها از نظر آماری معنادار است ($p < 0.001$ و $df = 17$ و $\chi^2 = 434/66$). از نظر پراکنده بودن اطلاعات و موجود نبودن اطلاعات در کتابخانه، این بخش از یافته‌ها با یافته‌های طاهرزاده موسویان، رجیبی، و بیگدلی (۱۳۹۰) همخوانی دارد. بخشی از یافته‌های پژوهش حاضر از نظر نوع و اهمیت موانع و مشکلات در فرایند اطلاع‌یابی با نتایج جولاهی، طباطبایی، و خادمی کلانتری (۱۳۹۰) همخوانی ندارد. در حالی که، در پژوهش آنان ۸۱/۳ درصد از پاسخگویان سرعت پایین اینترنت را مهم‌ترین مانع دانستند، در پژوهش حاضر به این مانع اشاره‌ای نشده است، اگرچه دانشجویان نبودن سخت‌افزار و نرم‌افزارهای رایانه‌ای را مانع اطلاع‌یابی خود دانستند.

پرسش پنجم: دیدگاه و اولویت دانشجویان درباره میزان سودمندی انواع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کتابخانه به شرح زیر است: «اینترنت» با میانگین رتبه ۵/۰۵، «پایگاه‌های اطلاعاتی و آرشیوهای الکترونیکی» با میانگین رتبه ۴/۴۳، و «عملکرد رایانه‌ها و سرورها» با میانگین رتبه ۴/۰۴. به دنبال آن، «امکان‌ات تهیه فتوکپی، آنتن‌دهی و امکان استفاده از موبایل، دیجیتالی کردن منابع اطلاعاتی، و در آخر ارتباطات و تجهیزات آن شامل تلفن و فکس». آزمون رتبه‌ای فریدمن نشان داد که تفاوت بین رتبه‌ها از نظر آماری معنادار است ($p < 0.001$ و $df = 6$ و $\chi^2 = 186/80$).

پرسش ششم: در مورد نقش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کاهش مراجعه دانشجویان به کتابخانه، نتایج نشان داد که ۲۱ نفر (۷/۳٪) معتقدند این فناوری‌ها ۲۰ درصد، ۲۶ نفر (۹/۱٪) ۴۰ درصد، ۶۷ نفر (۲۳/۳٪) ۶۰ درصد، ۱۳۳ نفر (۴۴/۴٪) ۸۰ درصد و ۴۰ نفر (۱۳/۴٪) به میزان ۱۰۰ درصد،

«نوشتن پایان‌نامه و مقاله» با میانگین رتبه ۴/۴۴، «ارتقاء صلاحیت حرفه‌ای و علمی» با میانگین رتبه ۳/۷۱، «همگامی با پیشرفت‌های جاری» با میانگین رتبه ۳/۴۳، و سپس «ارتقاء دانش عمومی، ارائه مقاله در همایش‌ها یا کارگاه‌ها، و آمادگی برای کارهای کلاسی و آموزشی». آزمون فریدمن نشان داد که تفاوت بین رتبه‌ها از نظر آماری معنادار است ($p < 0.001$ و $df = 5$ و $\chi^2 = 176/11$). این یافته با یافته‌های جوکار و نعیمی (۱۳۸۷)، واعظی و نورافروز (۱۳۸۷)، قوام (۱۳۹۰)، معمارباشی و زمانی میاندشتی (۱۳۹۲) در یک راستا می‌باشد.

در پاسخ به پرسش چهارم، موانع و مشکلاتی که دانشجویان در فرایند اطلاع‌یابی با آن مواجه می‌شوند، یافته‌ها سه اولویت نخست دانشجویان را به ترتیب «پراکندگی اطلاعات در مکان‌های بسیار مختلف» با میانگین رتبه ۱۲/۱۹، «گران بودن تهیه منابع اطلاعاتی» با میانگین رتبه ۱۱/۹۶ و «موجود نبودن آخرین اطلاعات» با میانگین رتبه ۱۱/۱۸ دانستند. به دنبال آن، ترتیب سایر موانع و مشکلات عبارت است از: دور از دسترس بودن اطلاعات، موجود نبودن مواد موردنیاز، نداشتن مهارت کافی کارکنان کتابخانه در ارائه خدمات، موانع زبانی، نبودن اطلاعات درباره وجود منابع موجود، در دسترس نبودن منابع اطلاعاتی الکترونیکی (مجلات و پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی)، نبودن تکنیسین پشتیبانی فنی برای راهنمایی در استفاده از منابع الکترونیکی، تعداد واحدهای درسی خیلی زیاد، وجود انبوهی از اطلاعات و مشکل انتخاب، نداشتن دانش کافی کارکنان کتابخانه در ارائه خدمات، نداشتن وقت برای جست‌وجوی اطلاعات، نبودن سخت‌افزار یا نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ساعات محدود باز بودن کتابخانه، نداشتن مهارت‌های کافی کارکنان کتابخانه در ارائه خدمات، نداشتن دانش یا مهارت لازم

بحث و نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد کتابخانه‌های دانشگاه شهید چمران در زمینه اطلاع‌رسانی در خصوص منابع اطلاعاتی جدید، به خوبی عمل نمی‌کنند و جامعه دانشگاهی کم‌تر از طریق خدمات و فعالیت‌های کتابخانه‌ای، از وجود منابع جدید آگاه می‌شود. ضرورت دارد کتابخانه‌ها از طریق تهیه تازه‌های کتابخانه، خبرنامه، سیاهه کتاب‌های دریافتی، سیاهه منابع فهرست‌نویسی و رده‌بندی شده، پورتال دانشگاه، و سایر ابزار و روش‌های کتابخانه‌ای، جامعه خدمتی را از تهیه و دریافت کتاب‌های جدید با خبر سازند. از تحلیل یافته‌ها می‌توان چنین نتیجه گرفت که علی‌رغم حضور و در دسترس بودن استادان در محیط دانشگاه، دانشجویان فرصت کم‌تری برای مراجعه به این منبع اطلاعاتی و مشورت و اطلاع‌یابی از این طریق را دارند. رشد بیش از حد و نامعقول تعداد دانشجویان ورودی، به‌ویژه در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری، در مقایسه با تعداد کم استادان، مجال کافی برای حضور بیشتر و تعامل کافی با دانشجویان و کمک به آنان در مورد نیازهای اطلاعاتی تخصصی، باقی نمی‌گذارد.

دانشجویان معتقدند که فناوری‌های اطلاعاتی-ارتباطی در کاهش مراجعه آنان به کتابخانه نقش دارند. حدود نیمی از دانشجویان اظهار داشته‌اند که فناوری‌های اطلاعاتی-ارتباطی به میزان ۸۰ درصد مراجعه آنان به کتابخانه‌ها را کاهش داده است. می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که جهت-گیری ناگزیر به سوی منابع اطلاعاتی الکترونیکی و تغییر شرایط تولید، تهیه، و اشاعه اطلاعات بر این تحولات و تغییرات رفتاری کاربران، تأثیرگذار است و پیام این یافته به کتابخانه‌ها فراهم‌سازی و گسترش بستر لازم برای بهره-برداری هرچه بیش‌تر از این امکانات و توسعه‌ی خدمات غیرحضوری است. هدف کتابخانه ارائه خدمات به جامعه خدمتی است و این فناوری‌ها، نیل به این هدف را آسان‌تر کرده‌اند.

از میان ۱۸ مشکل و مانع برشمرده شده، دانشجویان اولویت نخست را به پراکندگی اطلاعات در مکان‌های بسیار مختلف دادند. گران بودن تهیه منابع اطلاعاتی و به‌ویژه منابع خارجی که برای دوره دکتری بسیار واجد اهمیت است، و موجود نبودن آخرین اطلاعات، در رده‌های دوم و سوم قرار دارند. موانع زبانی و نبودن اطلاعات درباره منابع موجود، در رتبه-های هفتم و هشتم قرار دارند. در بسیاری از پژوهش‌های پیشین از جمله پژوهش اعظمی و داورپناه (۱۳۹۲) مشکل زبان خارجی در درجه اهمیت بالاتری قرار داشته است. ضعف

مراجعه آنان به کتابخانه را کاهش داده است. در ضمن، ۱۱ نفر (۳/۷٪) به این پرسش پاسخ ندادند. به این ترتیب، اکثریت پاسخ‌دهندگان (۸۱/۳۸٪) بر این باورند که این فناوری‌ها بین ۶۰ تا ۱۰۰ درصد مراجعه آنان به کتابخانه را کاهش داده است. این ارقام قابل تأمل و زنگ هشجاری برای مسئولان و کتابداران برای استقبال از این فناوری‌ها و در اختیار گرفتن آنها برای بهره‌وری هر چه بیشتر از منابع اطلاعاتی هستند. این جبر زمان است و گریز از آن یا بی-تفاوتی نسبت به این پدیده حاصلی جز ندامت نخواهد داشت. پرسش هفتم: در پرسش مربوط به اولویت دریافت کمک از کتابداران در فرایند اطلاع‌یابی، نتایج نشان داد که ترتیب سه مورد نخست چنین است: «جایابی کتاب‌ها یا اسناد در کتابخانه» با میانگین رتبه ۴/۹۵، «جست‌وجوی هر گونه اطلاعات» با میانگین رتبه ۴/۸۵ و «استفاده از کتاب‌های مرجع پیوسته» با میانگین رتبه ۴/۶۲. به دنبال این سه مورد، ترتیب موارد دریافت کمک از کتابداران به شرح زیر است: جایابی نشریات جاری در کتابخانه، تهیه اطلاعات کتابشناختی، استفاده از فهرست رایانه‌ای کتابخانه (اوپک) و در آخر استفاده از فهرست چاپی کتابخانه. آزمون رتبه‌ای فریدمن نشان داد که تفاوت بین رتبه‌ها از نظر آماری معنادار است ($p < 0.001$ و $df = 7$ و $\chi^2 = 72.63$). جرج و همکاران (۲۰۰۶) به درخواست کمک از کتابداران توسط دانشجویان اشاره داشته‌اند. استین رووا و شوشول (۲۰۰۷) نیز دریافتند که دانشجویان زن و مرد در دانشگاه‌های اسلوواکی از کتابداران کمک می‌گرفتند و زنان بیش‌تر از مردان از کتابداران درخواست کمک می‌کردند.

چنین به نظر می‌رسد دانشجویان با نظام رده‌بندی کتابخانه و چیدمان کتاب‌ها آشنایی کافی ندارند، و با وجود استفاده زیاد از اینترنت، احتمالاً روش‌های علمی جست‌وجو در منابع الکترونیکی و منابع چاپی را به خوبی نمی‌دانند. یکی دیگر از مشکلات دانشجویان که موجب یاری‌طلبی از کتابداران می‌شود، آشنا نبودن دانشجویان با اجزای اطلاعات کتابشناختی و چگونگی تهیه سیاهه‌ای از اطلاعات کتابشناختی درباره‌ی موضوع مورد تحقیق خود می‌باشد. ضرورت دارد کتابداران در برنامه‌های رسمی آموزشی خود و نیز با تهیه بروشورهای ساده و کوتاه و با ذکر نمونه دانشجویان را در بدو ورود، با اطلاعات کتابشناختی و چگونگی تهیه کتابشناسی آشنا سازند. برای استفاده بهینه از برگه‌دان‌های چاپی و الکترونیکی نیز آموزش مورد اشاره، می‌تواند مفید واقع شود.

مثبت و به آن نیاز دارند. کتابداران با روزآمدسازی دانش و مهارت‌های خود، غنی‌سازی و روزآمد کردن محتوای برنامه آموزش خود و ارائه خدمات بهتر، می‌توانند نگرش مثبت کاربران را تقویت کنند، میزان استفاده از منابع و خدمات اطلاعاتی را افزایش دهند، و باعث ارتقاء جایگاه حرفه‌ای و اجتماعی خود شوند.

پیشنهادهای کاربردی

۱. با توجه به موانع و مشکلاتی که دانشجویان در فرایند اطلاع‌یابی با آن مواجه می‌شوند از جمله پراکندگی اطلاعات در مکان‌های بسیار مختلف و عدم آگاهی دانشجویان از وجود منابع، به منظور آگاه ساختن دانشجویان از منابع اطلاعاتی موجود در کتابخانه، ابزارهای کتاب‌شناختی و منابع ردیف دوم تهیه و به دانشجویان معرفی شود.
۲. با توجه به نبود تکنیسین پشتیبانی فنی برای راهنمایی در استفاده از منابع الکترونیکی، نداشتن دانش یا مهارت لازم دانشجو برای استفاده از منابع الکترونیکی و نداشتن دانش یا مهارت لازم دانشجو برای استفاده از منابع چاپی کتابخانه، کتابداران با برگزاری دوره‌های آموزشی و تأکید بر خدمات مجازی و به ویژه ارائه نمونه‌های مشهود و کلاس‌های عملی، نه تنها دانشجویان را از وجود چنین خدماتی آگاه نمایند، بلکه امکان فراگیری دانش و مهارت لازم توسط دانشجویان را نیز فراهم آورند.
۳. با در نظر گرفتن مسائل ذکر شده در مورد قبل، پیشنهاد می‌شود که کتابداران به غنی‌سازی و روزآمد کردن مستمر محتوای برنامه‌های آموزشی مراجعان و کاربران بالقوه بپردازند.
۴. همچنین امکان دسترسی کاربران به منابع الکترونیکی و دادن آموزش‌های لازم به آنان در زمینه استفاده بهینه از این منابع فراهم و توسعه داده شود.
۵. با توجه به تحولات شگرف در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و همچنین نداشتن دانش کافی کارکنان کتابخانه در ارائه خدمات ضرورت دارد از این پس امکان ورود دانش‌آموختگان سایر رشته‌ها به دوره‌های کارشناسی ارشد این رشته میسر گردد، تا کتابداران متخصص موضوعی تربیت شوند.

دانشجو از نظر داشتن دانش یا مهارت لازم برای استفاده از منابع اطلاعاتی الکترونیکی و چاپی، در رتبه‌های هفدهم و هجدهم قرار دارند.

شبکه‌ای نبودن کتابخانه‌های دانشگاه شهید چمران، اوپک-های با قابلیت اندک و محتوای ضعیف، موجود نبودن بسیاری از پایگاه‌های تخصصی مورد نیاز، پراکندگی اطلاعات تخصصی مورد نیاز در پایگاه‌های اطلاعاتی گوناگون و لزوم اتصال و اشتراک به پایگاه‌های متعدد و صرف انرژی و وقت زیاد برای جست‌وجو و دستیابی به اطلاعات مورد نیاز، فاصله فیزیکی کتابخانه‌ها در محوطه دانشگاه، دشواری استفاده دانشجو از منابع سایر دانشکده‌ها، سرعت کند اینترنت یا قطع گاه به گاه آن، موانع اصلی پیش-روی دانشجویان مورد مطالعه برای دسترسی به منابع اطلاعاتی و رفع نیازهای اطلاعاتی آنان است.

یکی از راه‌های ارائه خدمات اطلاعاتی مطلوب به دانشجویان تهیه و معرفی ابزارهای کتاب‌شناختی به منظور آگاه ساختن دانشجویان از منابع اطلاعاتی موجود در کتابخانه یا قابل دسترسی از طریق کتابخانه است. به طور کلی، کتابخانه‌های دانشگاه شهید چمران اهواز از این نظر بسیار ضعیف عمل می‌کنند، اگرچه تهیه چنین ابزاری بسیار ساده و کم‌هزینه است و امکان فراهم‌آوری و اطلاع‌رسانی به دانشجویان وجود دارد. از آنجایی که نخستین هدف دانشجویان تحصیلات تکمیلی از اطلاع‌یابی «نوشتن پایان‌نامه و مقاله» است، نظام آموزشی واحدی و قطعی بودن ضرورت نوشتن پایان‌نامه و مقاله برای اخذ مدرک تخصصی، دلایل اصلی اختصاص دادن رتبه نخست به این هدف است، سایر اهداف از قبیل ارتقاء صلاحیت حرفه‌ای و علمی، همگامی با پیشرفت‌های جاری، ارتقاء دانش عمومی، و ارائه مقاله در همایش‌ها نیز در راستای هدف نخست است.

نتیجه‌گیری کلی این است که جوهره و هسته اصلی حرفه کتابداری یعنی خدمات، همچنان پایدار باقی است، اما روش-ها و ابزارهای اشاعه اطلاعات، دستخوش رشد و تحولات شدید است. سوق دادن کتابخانه‌ها به استفاده از منابع الکترونیکی و به تبع آن، اشاعه خدمات الکترونیکی به یک امر حیاتی برای کتابخانه‌ها تبدیل شده است، و در حقیقت راز بقای آن‌هاست.

کتابداران باید رفتار اطلاع‌یابی کاربران را به درستی درک و خدمات خود را مهندسی دوباره کنند و خدمات اطلاعاتی را به طور اثربخشی فراهم آورند. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که کاربران در سطح دانشجویان دوره تحصیلات تکمیلی نسبت به آموزش استفاده از اطلاعات پیوسته، نگرش

منابع

منابع فارسی

- احمدی، حمید؛ یاری، شیوا. (۱۳۹۳). مروری بر متون رفتار اطلاع‌یابی در ایران. پردازش و مدیریت اطلاعات، ۳۰(۱)، ۱۷۳-۱۹۷.
- اعظمی، محمد؛ داورپناه، محمدرضا. (۱۳۹۰). نیازهای اطلاعاتی و رفتار اطلاع‌یابی پرستاران: مروری بر مطالعات انجام شده در جهان. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۱۷(۶۶).
- اعظمی، محمد؛ داورپناه، محمدرضا. (۱۳۹۲). نیاز اطلاعاتی و رفتار اطلاع‌یابی در ایران: بررسی متون و مطالعات انجام شده. مجله دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی کرمان، ۱(۱)، ۶۵-۷۹.
- پروینی، زهره؛ جلالی دیزجی، علی. (۱۳۸۹). رفتار اطلاع‌یابی و وب جهانی: بررسی رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه رازی در محیط وب. فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات)، ۳(۱۱).
- پریخ، مه‌ری؛ ارسطوپور، شعله؛ نادری، رامین. (۱۳۹۰). اثربخشی کارگاه‌های آموزشی سواد اطلاعاتی برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی: پژوهشی با رویکرد زمینه‌گرا. پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۲۱(۲)، ۲۲۴-۲۰۱.
- جست‌وجوی اطلاعات: بررسی تحقیقات درباره‌ی اطلاع‌یابی، نیازهای اطلاعاتی، و رفتار اطلاعاتی. (۱۳۹۳). اثر دونالد کیس. ترجمه زاهد بیگدلی و همکاران. اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- جلالی دیزجی، علی؛ پروینی، زهره. (۱۳۹۰). الگوی اطلاع‌یابی مناسب برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه رازی در وب. فصلنامه تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۱۷(۳)، ۴۲۶-۴۰۳.
- جوکار، عبدالرسول؛ نیمعی، شیلا. (۱۳۸۷). مقایسه‌ی میزان استفاده از اینترنت در تأمین نیازهای اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان و دانشگاه شیراز. فصلنامه کتاب، ۷۵(۷۵).
- جولاهی، لاله؛ طباطبایی، سید مهدی؛ و خادمی کلاتری، خسرو. (۱۳۹۰). تعیین نیازهای اطلاعاتی اعضای هیأت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشکده توانبخشی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی. فصلنامه علمی - پژوهشی طب توانبخشی، ۳(۱)، ۴۲-۵۰.
- دزوی، صغری. (۱۳۹۰). بررسی رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه مازندران در استفاده از منابع اطلاعات پیوسته. فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات)، ۴(۱۲)، ۲۵-۱۷.
- رضوانی، محمد رضا؛ اسلامی، عباس. (۱۳۹۱). بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران و نقش کتابخانه در تأمین این نیازها. فصلنامه دانش‌شناسی، ۱۰(۵)، ۷۱۳-۷۰۶.
- سوخانلو، مجتبی؛ موحد، حمید؛ رضوانفر، احمد. (۱۳۸۹). بررسی نقش منابع انسانی و ویژگی‌های روانشناسی بر رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان ترویج و آموزش کشاورزی ایران. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۲(۱۳).
- سیفی ملکی، معصومه؛ عگبھی، عبدالحسین. (۱۳۹۲). مقایسه رفتار اطلاع‌یابی اینترنتی: مطالعه‌ی موردی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول. توسعه‌ی آموزش جندی شاپور، ۴.
- صمیمی‌نژاد، مجید؛ زندیان، فاطمه. (۱۳۹۱). مقایسه تطبیقی مهارت اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشکده کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس و پردیس کشاورزی دانشگاه تهران. فصلنامه تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، ۴۶(۲)، ۱۱۷-۱۰۱.
- طاهرزاده موسویان، صدیقه؛ رجبی، غلامرضا؛ بیگدلی، زاهد. (۱۳۹۰). بررسی نقش عوامل مؤثر بر رفتار اطلاعاتی دانشجویان و رابطه‌ی بین خودکارآمدی و رفتار اطلاعاتی آنان: مطالعه موردی دانشگاه خاتم‌الانبیاء بهبهان. مجله مطالعات کتابداری و علم اطلاعات، ۱۸(۸)، ۹۹-۱۲۰.
- طهماسبی لیمویی، صفیه. (۱۳۸۱). بررسی رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی و دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه‌های شهر ساری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال.
- عبادی فرد آذر، فرید؛ اسکروچی، رقیه؛ کاهویی، مهدی؛ و ابوالحسنی، حسن. (۱۳۸۹). جست‌وجوی منابع اطلاعاتی دانشجویان پزشکی در طب اورژانس. مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی، ۱۰(۱)، ۳۷-۴۴.
- فرهادی، سلیمان؛ منصوریان، یزدان. (۱۳۹۳). رفتار اطلاع‌یابی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه خوارزمی: مطالعه‌ی کیفی و موردی. ماهنامه ارتباط علمی، ۲۹(۳).
- قوام، هانیه. (۱۳۹۰). بررسی مهارت‌های اطلاع‌یابی دانشجویان دانشگاه امیرکبیر در سال تحصیلی ۹۰-۸۹. فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات)، ۱۵(۱۵)، ۶۷.
- کاهویی، مهدی؛ علایی، سیف‌الله. (۱۳۹۱). بررسی نیازهای اطلاعاتی و استفاده از منابع اطلاعاتی در بین دانشجویان پرستاری در آموزش بالینی فوریت‌های پزشکی. پژوهش پرستاری، ۷(۲۴)، ۷۱-۶۲.
- کربلاآقایی کامران، معصومه؛ رضایی شریف‌آبادی، سعید. (۱۳۸۸). بررسی پژوهش‌های رفتار اطلاع‌یابی در ایران: مطالعه کتابسنجی. مجله کتابداری، ۴۳(۵۰)، ۶۹-۴۵.
- کیانی خوزستانی، حسن؛ فامیل روحانی، علی‌اکبر؛ نصیرنژاد علیشاه، رقیه. (۱۳۹۰). نقش کتابخانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر در تأمین نیازهای اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی این دانشگاه. ماهنامه ارتباط علمی، ۱۹(۱).
- لطیفی، معصومه؛ عصاره، فریده. (۱۳۸۹). شناسایی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاه بوعلی سینای همدان با تأکید بر پایگاه‌های اطلاعاتی در دسترس این دانشگاه. فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات)، ۳(۹).

- <http://heapro.early/2013/08/28/heapro.dat063.full.pdf+html>.
- Ellis, D.; Cox, D.; and Hall, K. (1993). A comparison of the information seeking patterns of researchers in the physical and social sciences. *Journal of documentation*, 49(4), 356-369.
- George, Carole; Bright, Alice; Hurlbert, Terry; Linke, Erika C.; St. Claire, Gloriana; and Stein, Joan. (2006). Scholarly use of information: graduate students' information-seeking behavior. *Information Research*, 11 (4). Paper 272 [Retrieved May 14, 2014, available at: <http://InformationRnet/ir/11-4/paper272.html>].
- Halder, Santoshi; Ray, Anjali; and Chakrabarty, P.k. (2010). Gender differences in information-seeking behavior in three universities in West Bengal, India. *The International Information and Library Review*, 42 (4): 242-251.
- Kerins, G.; Madden, R.; and Fulton, C. (2004) "information seeking and students studying for professional careers: the cases of engineering and law students in Ireland." *Information Research*, 10(1) paper 208 [Available at <http://InformationR.net/ir/10-1/paper208.html>].
- Lim, Sook; and Kwon, Nahyun. (2010). Gender differences in information behavior concerning Wikipedia, an unorthodox information source.
- Magherat, Parinaz; and Stock, Wolfgang G. (2010). Gender-specific information search behavior. *Webology*, 7 (2).
- Nwagwu, Williams. (2012). Information sources and information needs of postgraduate students in engineering and arts in the University of Ibadan, Nigeria. *Collection Building*, 31 (2): 66-77.
- Steinerova, J. and Šušol, J. (2007). Users' information behavior- a gender perspective. Retrieved, May 14, 2014 at: <http://InformationRnet/ir/12-3/paper320.html>.
- Waqas Javed, Muhammad; and Bhatti, Rubina. (2013). Information usage patterns of postgraduate students at Nishtar Medical College, Multan, Pakistan. *Journal of Hospital Librarianship*, 13 (4): 353-361.
- Wilson, T.D. (2000). Human information behavior. *Information Science Research (special issue)*, 3(2): 49-55.
- معمارباشی، پیام؛ زمانی میاندشتی، ناصر. (۱۳۹۲). واکاوی اطلاع‌یابی تحصیلی از طریق اینترنت در بین دانشجویان مقطع کارشناسی دانشکده کشاورزی دانشگاه رازی کرمانشاه. *علوم ترویجی و آموزش کشاورزی ایران*، ۹(۱).
- ملکیان، فرشته. (۱۳۸۷). مطالعه نیازهای اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشکده‌های کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران و میزان برآورده شدن این نیازها از طریق کتابخانه‌های دانشکده‌های فوق. *فصلنامه کتاب*، سال نوزدهم، ۴(۷۶)، ۲۵۳-۲۶۲.
- مهدیان، محمدجعفر؛ شهبازی، شهرام؛ نیک‌نژاد، مژگان. (۱۳۹۱). بررسی میزان مهارت‌های استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی و کتابخانه‌های دیجیتال به عنوان یکی از ابعاد سواد اطلاعاتی در دانشجویان تحصیلات تکمیلی. *فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات)*، ۵(۱۷).
- نادری، فاطمه؛ شعبانی، احمد؛ و عابدی، محمدرضا. (۱۳۸۹). بررسی رفتار مطالعه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان در محیط دیجیتال بر اساس عوامل دموگرافیک. *نشریه تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی*، ۴۴ (۵۱): ۵۱-۷۲.
- نظریه‌های رفتار اطلاعاتی (۱۳۸۷). ویراسته کرن‌ای. *فیشرف؛ ساندا اردلز، و لین مک کچنی*. ترجمه فیروزه زارع فراشبندی و همکاران. ویراسته زاهد بیگدلی. تهران: نشر کتابدار.
- نویدی، فاطمه. (۱۳۸۶). اطلاع‌یابی و بررسی رفتار اطلاع‌یابی در محیط‌های جدید جست‌وجو. *مجله الکترونیکی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران*، ۷(۱).
- واعظی، رضا؛ نورافروز، علی حسین. (۱۳۸۷). مقایسه رفتار اطلاع‌یابی اینترنتی: مطالعه موردی دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی. *علوم مدیریت ایران*، ۳(۱۱)، ۱۰۱-۱۲۹.

منابع لاتین

- Catalano, Amy. (2013). Patterns of graduate students' information-seeking behavior: a meta-synthesis of the literature. 69 (2): 243-274.
- Ek, Stefan. (2013). Gender differences in health information behavior: a Finish population-based survey. *Health Promotion International*. Retrieved , June, 5, 2014. at: WWW.

Information-Seeking Process of Shahid Chamran University Graduate Students and Their Use of Electronic, Print, and Human Information Resources

Zahed Bigdeli, Professor of LIS, Shahid Chamran University. (*Corresponding author*)

bigdelizahed20@gmail.com

Shabnam Shahini, MA of LIS, Librarian of Jahad-e-Daneshgahi Higher Education of Khozestan.

Narges Shahkarami, MA student of LIS, Shahid Chamran University.

Zahra Chalik, MA student of LIS, Shahid Chamran University.

Abstract

Background and Aim: This study attempted to investigate the information-seeking process of Shahid Chamran University postgraduate students, and how they use various information sources. The research also investigated the role of demographic characteristics in students' information-seeking process, as well as the problems and barriers they encounter in the process.

Method: The population of the study consisted of 5000 postgraduate students among whom 298 students were randomly selected through classified ratio sampling method. A researcher-made questionnaire was developed and after measuring its validity and reliability, distributed among the sample in person. To analyze the data, descriptive statistics as well as inferential statistics including Friedman Rank Test and MANOVA were applied.

Results: The results show that students were statistically different in some variables. On average, students use the Internet 25.11 hours per week. They also prefer to use electronic, print, and human information sources, respectively, both to meet their information needs and to update their information. Students believe that information and communication technologies have reduced their visits to libraries. Students seek help from librarians primarily to locate books and other documents and to search for information. Students encounter a range of problems and barriers in their information-seeking process; the most important being the scattered information. Females face more problems than males. While students refer to specialists to meet their information needs at the first stage, they refer to their classmates and friends at the first stage to update their information.

Conclusion: Despite the effects of new technologies on students' presence in academic libraries, all types of information resources are still consulted by them. Various purposes for information-seeking determine the information resource being consulted, and students consider their information needs as well as the context in which they seek information, when decide to choose the information resources.

Keywords: Information behavior, Information sources, Postgraduate students, Information needs, Updating information, Information use